

HZ. ÖMER DÖNEMİNDE (634-644) BEYTÜLMAKDİS'İN FETHİ VE İSKÂN

Ömer SABUNCU*

ÖZ: Hz. Ömer döneminde Amr b. Âs, Filistin bölgesindeki şehirleri fethetmiş, Beytülmağdis'i ise kuşatma altında tutmuş ancak ilk etapta başarılı olamamıştı. Daha sonra ise Ebû Ubeyde'nin bölgeye gelmesi ve Beytülmağdis'te kaleye sığınan halkın daha fazla dayanamayacaklarını anlaması sonucu şehir, halkın isteği ile Hz. Ömer'e teslim edilmiştir. Hz. Ömer'in Beytülmağdis halkına vermiş olduğu emannâme ile halkın can ve mal güvenliği, dinlerini serbestçe yaşamaları teminat altına alınmıştır. Resûlullah'ın hadislerindeki teşvikler ve Beytülmağdis'in Müslümanlar için önemi birçok sahâbîyi buraya yerleşmeye sevk etmiştir. Gerek Hz. Ömer döneminde gerekse sonraki dönemlerde sahâbîler Beytülmağdis'e gelmişlerdir. Bunların fetih ordusunun komutan ve askerleri sıfatıyla, ikamet amacıyla, ziyaret niyetiyle, ilim öğrenmek veya öğretmek için buraya geldikleri kaydedilmektedir. Bu çalışmada Hz. Ömer Döneminde Beytülmağdis'in fethi ve iskân konusu ele alınmaya çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Hz. Ömer, Beytülmağdis, İliya, Sahâbî, Fetih, İskân.

Fath and Settlement in Bayt al-Mağdis during the reign of Caliph Umar ibn al-Khattab (634-644)

ABSTRACT: During the reign of Caliph Umar ibn al-Khattab, Amr ibn al-'As conquered many cities in the Palestine region and besieged the city of Aelia (Bayt al-Mağdis), but he was not initially successful in taking it. Once Abu 'Ubayda came to the region, the people of Bayt al-Mağdis, who took shelter in the fortified city, realised that they could no longer withstand the conquest, and delivered the holy city willingly to Caliph Umar. With the Assurance of Safety given by Umar to the people of Aelia, he assured them the safety of life, property and freedom of religion. The prophetic tradition on the virtues of Bayt al-Mağdis and the importance it held in the eyes of Muslims encouraged many companions to settle there during Umar's times as well as in subsequent periods. It is recorded that commanders, as well as soldiers, of the Muslim army resided, visited and came to acquire or pass on knowledge in Bayt al-Mağdis. This paper will deal with the subject of the Muslim Fath as well as the nature of Muslim settlement in Bayt al-Mağdis.

KEYWORDS: Umar ibn al-Khattab, Bayt al-Mağdis, Aelia, Companions, Conquest, Settlement.

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye, omersabuncu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8424-8481.

GİRİŞ

Hız. Ömer'in hilafet dönemi, İslâm dinini benimsememiş halklarla düzenli irtibatın kurulduğu bir dönem olmasıyla öne çıkar. Hız. Ebû Bekir'in hilafete gelmesiyle başlatılan ve Hız. Ömer zamanında devam eden İslâm fetihleri ve bunun neticesinde sınırların genişlemesiyle gayrimüslimler de bu sınırların içerisinde dâhil olmuştur (el-Belâzürî, 1988, s. 140). İlk iki halifenin yönetime geçtiği dönem içerisinde fetihleri gerçekleştirilen bölgelerde Müslüman idaresi altına girmiş bütün gayrimüslim gruplara Allah Resûlü'nün belirlemiş olduğu ilkeler, en ince ayrıntısına kadar büyük bir titizlikle takip edilmiştir (Söylemez, 2012, s. 102).

Hız. Peygamber, üzerine düştüğü bu hassas noktanın önemini kendinden sonraki Müslüman idarecilere şu sözleriyle vurgulamıştır: “Benden sonra gelecek olanlara İslâm yönetimi altında bulunan insanların haklarına riayet edilmesini, o insanların zulme ve haksızlığa karşı korunmasını ve onların ödeyemeyeceği ağır vergilerden sorumlu tutulmamasını sizlere tavsiye ediyorum” (el-Kûfî Ebû Yûsuf, 1382/1963, s. 14). Allah Resûlü'nün bu tavsiyesini dikkate alan Müslümanlar kendi idareleri altında olan insanlara adaletli davranmışlardır. Fethedilen yerlerde de bu hassasiyeti takip etmiş ve insanların bulunduğu toprakları fethetmeden önce gönüllerini fethetmişlerdir (Özel, 1996, s. 419). Beytülmakdis ve o bölge içerisinde bulunan şehirler Yahudi ve Hıristiyan toplulukları için büyük önem arz ettiği gibi Müslümanların nazarında da büyük önem taşımaktaydı (Harman, 2002, s. 325). Müslümanların bu bölgeye fetih amacıyla gitmesi ve ardından o bölge halkının talebi üzerine Halife Ömer'in Medine'den kalkıp bu şehre gelmesi ve emannâmeyi Beytülmakdis halkına bizatihi kendi vermesi de Müslüman halkın bu bölgeye verdiği önemi ifade etmektedir (Fayda, 1989, s. 144-146).

Beytülmakdis şehrinin kelime anlamıyla ilgili olarak İbn Manzûr (ö. 711/1311) “Kuds” ün temizlik, tahâret anlamlarında olduğunu, bunun yanında bütün ayıp ve noksanlıklardan münezze manalarına da geldiğini belirtir (İbn Manzûr, 1414–1994, s. 6/168).¹ Kuruluşundan günümüze değin Beytülmakdis'e verilen isimleri incelediğimiz takdirde kente hâkim olan toplumlardan hangisinin kullandığı lisan ile ifade edilirse edilsin, iki ana esas göze çarpmaktadır: Bunlardan birincisi barış diğeri ise kutsallık anlamını ifade eden kelimeler olmalarıdır. Fakat tarihte yaşananları incelediğimiz zaman genellikle barışın, kutsallık için feda edildiğini müşahade etmekteyiz. Beytülmakdis, bilhassa İslâm hâkimiyeti ve Osmanlı yönetimi hariç tutulursa, zulüm ve istilaların getirdiği büyük yıkımlara uğramıştır (Gül, 2001a, s. 310). Müslümanlar Beytülmakdis'in fethini “Ömerî Fetih” şeklinde isimlendirmişlerdir. Bu fetih, tüm dünyaya barış, güven hoşgörü ve kerem hususunda eşine az rastlanır bir örnek sunmuştur (Demirci, 2009, ss. 95-96). Fethin şehirde meskûn bulunan halk üzerinde nasıl bir etki yaratacağını kazanılan Ecnadeyn ve Yermûk savaşları sonrasında Bizans'ın baskı ve zorbalıklarından kurtulan yerli halkın İslâm ordusunu bayram havasında ve şarkılarla karşılarken (el-Belâzürî, 1988, s. 133). “Sizin yönetim ve adalet anlayışınızı daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve baskıya tercih ediyoruz” (el-Belâzürî, 1988, s. 139) sözlerinde bulabilmekteyiz.

Kadim bir şehir olan Beytülmağdis üç ilahi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet için kutsiyet ifade etmektedir. Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de adı doğrudan anılmayan fakat birçok âyetlerde bereketli kılındığının (İsrâ 17/1; Araf 7/137; Sebe 34/18) yanı sıra kutsal arz olarak da (Mâide 5/21) nitelendirilen Beytülmağdis şehri bilhassa İsrâ hadisesinden sonra Müslümanlar nezdinde ehemmiyet kazanmıştır. İslâm'ın Mekke döneminde İsrâ ve Mi'raç hadiselerinin gerçekleşmesi ve Medine döneminin ilk on yedi aylık zaman dilimine kadar kible olarak yönelinen Beytülmağdis şehri, İslâm'ın Mekke döneminden itibaren Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere tüm ashâbın ilgisini ve sevgisini celp etmekteydi. Beytülmağdis şehriyle ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ayetlerin yanında, birçok Peygamber'in elçilik görevini bu şehirde üstlenmeleri ve tevhit mücadelelerini sürdürmeleri şehrin dinimizdeki anlam ve önemini arttırmaktadır.

Şehrin dikkat çeken bir diğer yönü de Hz. Peygamber'in ashâbına Beytülmağdis'te yapılan ibadetlerin faziletleri noktasındaki teşvikleri olmuştur. Bununla ilgili Ebû Derdâ Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir. “Kim Beytü'l-Mağdis'de sevabını sadece Allah'tan bekleyerek namaz kılsa tüm günahları affedilir.” Başka bir rivayette ise “Kim hiçbir karşılık beklemeden Beytü'l-Mağdis'i ziyaret ederse ona, bin şehit ecri verilir” (el-Uleymî, 2000, s. 1/351). Ayrıca Beytülmağdis, Kâbe-i muazzamanın bulunduğu Mekke ve Allah Resûlü'nün bina ettiği Mescid-i Nebevî'nin bulunduğu Medine şehirden sonra Müslümanlar için kutsal üçüncü şehirdir. Hz. Peygamber bunu dile getiren bir rivayette ise şöyle buyurmaktadır. “Allah için yolculuk, yalnızca üç mescit için yapılır ki Bunlar: Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve benim mescidim, yani Mescid-i Nebevî'dir” (el-Uleymî, 2000, s. 1/352). Hz. Peygamber'in Beytülmağdis ve Mescid-i Aksâ'ya girmek ve orada ibadet etmenin faziletleriyle ilgili birçok rivayeti bulunmaktadır.

1. Hz. Ömer'in Beytülmağdis'i Fethine Yönelik Yaptığı Hazırlıklar

Beytülmağdis, tarih boyunca birçok noktada dünyanın merkezi olma özelliğine sahip olmuş ve bu özellikleri ile muhtelif dönemlerde ele geçirilme teşebbüslerinden dolayı çeşitli felaketlerin yaşanmasına şahitlik etmiştir. Hz. Ömer'in hilafetinde Müslüman orduların Beytülmağdis'i fethi, gerek dinî gerek toplumsal boyutuyla önceki işgallerden farklı olmuştur (Mert, 2017, s. 259). Müslümanların gerçekleştirdiği bu fetih, İslâm dininin tüm dünyada tesis etmek istediği; adalet, hoşgörü, barış vb. hasletler için eşsiz bir örnek olmuştur. Beytülmağdis'i de içine alan Filistin bölgesi, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir ile başlayıp ardından Hz. Ömer'in askerî faaliyetleriyle devam eden fetihlerin İslâm medeniyetinin bir anlamda dünyaya açılan kapısı konumunu almıştır. Filistin topraklarının güney bölgesinin ilk kez Müslümanlar tarafından fethini kolaylaştıran ilk savaş Bizans ordusuna karşı Amr b. Âs komutasında gerçekleştirilen Ecnadeyn zaferidir (13/634) (el-Belâzürî, 1988, s. 140). Müslüman ordularının yapmış olduğu taarruz sonucunda Bizans ordusu Beytülmağdis bölgesine doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Müslüman ordusu Hâlid b. Velîd komutasında Bizans ordusunu Yermûk'te (15/636) yenilgiye

uğratmıştır. Bu durum Müslümanların hem güney hem de kuzey bölgesinden kuşatma altına aldığı Beytülmağdis'in alınma sürecini hızlandırmıştır (İbnü'l-Esîr, 2012, s. 2/260).

Beytülmağdis fethedilmeden önce Filistin bölgesinde bulunan Nablus, Amvas, Gazze, Yübna, Kinnesrîn, Yafa ve Rafah şehirleri kısa süre önce Müslüman askerleri tarafından fethedilmiş Beytülmağdis ise kuşatma altına alınmıştı. O bölgeyi kuşatan Amr b. Âs, Ecnadeyn ve Yermük savaşlarında yenilerek şehirlerine geri dönen Hıristiyan askerlerin sayıca çok olması ve kale surlarının yüksek ve geçilmez olması sebebiyle Beytülmağdis'in fethini gerçekleştiremedi. Beytülmağdis halkı ve savaştan dönen askerler, Amr ve Müslüman askerleri çok uğraştırmıştı (Taberî, 1967, s. 3/606-607). Beytülmağdis'te Müslümanların yardıma ihtiyaç duyduğu haberini alan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, 16/637 yılında fetih için gitmiş olduğu Kinnesrîn ve çevresini fethettikten sonra Amr'ın yanına gelerek kuşatmaya destek takviyesinde bulundu (el-Belâzürî, 1988, s. 141). Ebû Ubeyde, Beytülmağdis'e doğru yola çıkmadan önce Hâlid b. Velîd'i yanında bir ordu ile Beytülmağdis'e gönderdi. Ebû Ubeyde Beytülmağdis'e geldiğinde kalede bulunanlara barış teklifinde bulunup savaş yapılmaksızın şehirlerin teslim edilmesini teklif etti. Ancak Beytülmağdis halkı bu teklifi kabul etmeyip şehirlerini savunmak üzere kalede direnmeye devam ettiler (İbn A'sem, 1991, s. 1/221-224). Beytülmağdislilerin sulh teklifini kabul etmediğini gören Ebû Ubeyde b. Cerrâh şehrin kuşatma şiddetini arttırdı. Kalede bulunanlar Müslüman askerlerin geri adım atmayacaklarını anlayınca, bir an kalenin kapılarını açıp Müslümanlara saldırdılar. Bu saldırı karşısında İslâm ordusu büyük bir taarruzla düşman ordusunu hezimete uğrattı ve tekrar kalelerine sığınmaya zorladılar. Kalede bulunanlar bir süre sonra kaçışın olmadığını anlayınca Müslümanlardan sulh yapılmasını talep ettiler (Halîfe b. Hayyât, 1977, s. 135).

2. Hz. Ömer'in Beytülmağdis'i Teslim Alması

Müslümanlar Beytülmağdis bölgesine herhangi bir girişimde bulunmamışken Beytülmağdis halkı çevrede yaşanan gelişmelerden haberdar olmuştu. Müslümanların fethettiği yerlerde bulunan halka vermiş oldukları emannâmelerin bir benzerinin Hz. Ömer tarafından kendilerine verilmesi karşılığında şehri teslim edeceklerini söylemişlerdir. Bu teklif karşısında komutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh Beytülmağdis halkının taleplerini Hz. Ömer'e bildirdi (Sırma, 2004, s. 105). Hz. Ömer yaptığı istişareler sonunda yanına Hz. Ali'yi alarak Beytülmağdis'e gitmesinin daha faydalı olacağına karar verdi. Hz. Ömer, Medine'de yerine vekâleten birini bırakarak Hz. Ali ile beraber, 16/637 yılında Beytülmağdis'e doğru yola çıktı. Halife, Suriye yakınlarına ulaştığında Hâlid b. Velîd ve Yezîd b. Ebû Süfyân onları karşıladılar. Hz. Ömer; Câbiye bölgesinde bir süre dinlendi ve Beytülmağdis halkına vereceği emannâmeyi burada hazırladı (İbnü'l-Esîr, 2012, s. 2/326). Hz. Ömer, Beytülmağdis halkı ile kaleme almış olduğu emannâmeyi imzalamasının ardından m.638 yılında Beytülmağdis'i teslim aldı (İbn Kesîr, 1986, s. 3/7). Hz. Ömer, Beytülmağdis şehrini teslim alırken şehrin kapısından kibir ile değil; tevazu ile

girmişti (Taberî, 1967, s. 3/607). Hz. Ömer, Beytülmağdis patriğinin refakatiyle ilk olarak Mescid-i Aksâ'yı ziyaret edip ardından Hz. Davud'un mihrabının yanına geldi ve Hz. Davud'un Allah'a yapmış olduğu duayı içeren âyetleri okudu. Beytülmağdis patriği, Hz. Ömer'in namaz kılmak için bir yer talep etmesine binaen onu bir kiliseye götürdü ancak burada namaz kıldığı takdirde Müslümanların bu kiliseyi Hıristiyanlardan alıp kendi kontrolleri altına alma korkusuyla namazını başka bir yerde kılmıştır (Vâkîdî, 1997, s. 1/239). Müslümanlar, sonraki bir dönemde Hz. Ömer'in namaz kıldığı bu bölgede bir cami inşa ederek "Ömer Camii" ismini vermişlerdir. Hz. Ömer, Beytülmağdis'i Hıristiyanlardan teslim aldıktan sonra o bölgede yaşayan Beytülmağdis halkına İslâm dinini öğretmek üzere Ubâde b. Sâmit ve Abdurrahman b. Ganm'i görevlendirdi (Sallâbî, 2015, s. 1/380).

3. Hz. Ömer'in Beytülmağdis'e (İliya) Verdiği Emannâme

Hz. Ömer'in, Beytülmağdis halkına vermiş olduğu emannâme metni şu şekildedir:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu metin, Allah'ın kulu ve müminlerin emiri olan Ömer'den İliya [Beytülmağdis] halkına verilen emândır. Onların canları, malları, kiliseleri, haçları, hastaları ve tüm fertlerine vermiş olduğu bir güvencedir. İçerisinde ibadet etmiş oldukları kiliselere el konulmayacak ve yıkılmayacak. Bu kiliselerin içerisinde bulunan değerli ve kutsal eşyalara kesinlikle zarar verilmeyecektir. Hiçbir insan dinî inancından ötürü zorlanmayacak, hiçbir şekilde zarar görmeyecektir (Sönmez, 2018, s. 261).

Buna binaen İliya halkı emân talep eden diğer şehirler gibi Müslümanlara cizye verecektir. O bölge içerisinde ikamet eden Rumlar çıkarılıp gittikleri bölgeye kadar güvenlikleri kontrol altında tutulacaktır. O bölgeden çıkmayıp orada yaşamak isteyenler İliya halkı gibi Müslümanlara cizye verecektir. Bu bölgede arazileri üzerinde tarım yapanlar arasından burada kalıp hasat işlemlerini yapmak isteyenler hasadını yapacak, ayrıca ürünlerini satmak isteyenlere pazar imkânları sağlanacaktır. Bu emân, Allah Resûlü'nün, Halifenin ve tüm Müslümanların İliya halkına verdiği emândır (Taberî, 1967, s. 3/609). Hz. Ömer, Beytülmağdis'e gelerek vermiş olduğu bu emannâmeyle; Hıristiyanların himaye altına alınması, ibadet etme noktasında serbest bir ortama sahip olabilmeyi ve daha öncesinde Bizans'a verdikleri ağır vergilerden daha az bir miktarın ödenmesini temin etmiştir (Fayda, 1989a, s. 145). Netice itibarıyla İliyalılar, Müslümanlardan Suriye'de bazı bölgelere vermiş olduğu imtiyazlara benzer bir emân verilmesini talep etmeleriyle onlara da aynı imtiyazların verilmesi genel anlamda yapılan fetih hareketlerinin var olduğunu ve insanların bu fetihlerden memnun kaldığını ifade etmektedir (Sallâbî, 2006, s. 608). Çünkü o bölgede yaşayan insanlar, bu bölgeye hâkim olmak için çeşitli istilalar yapan ordularla bu emannâme vesilesiyle ilk defa aynı konum ve haklara sahip olduklarını anlamıştır (Fayda, 1989a, ss. 146-148).

4. İliya Halkının Müslümanlara Olan Bağlılığı

Filistin'e özelde ise Beytülmağdis'e hâkim olan Bizans'ın sert politikasının varlığı karşısında bölge halkı, İslâm ordularının bu bölgeleri fethetmesini ve Müslümanların bu coğrafyaya yerleşmesini bir kurtuluş olarak görmüşlerdir. Bu

nedenle Bizans'ın baskı ve şiddet politikası altında yaşayan halk, Hz. Ömer'in ordusu ile bu bölgeye gelmesini büyük bir sevinçle karşılamışlardır (Eraslan, 1997, s. 99).

Batılı tarihçi ve düşünürler Müslüman tarihçilerin yapmış olduğu bu değerlendirmeyi objektif bir şekilde değerlendirilmediğini düşünse de tarih bundan daha fazlasına şahitlik etmiştir. Beytülmağdis halkı, Bizans'ın yapmış olduğu zulümden kurtuldukları ve kendilerinin lehine olan imtiyazlarla emân aldıkları İslâm ordusuna karşı daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir (Demircan, 2018, s. 113). Beytülmağdis halkının bu tutumu takınmasından İslâm dinini benimsedikleri algısını oluşturmak yanlış bir izlenimi oluşturacaktır. Çünkü Müslümanların vermiş olduğu emannâme içerisinde Beytülmağdis halkına verilen haklar içerisindeki en önemli maddelerden bir tanesi: “İçerisinde ibadet etmiş oldukları kiliselere el konulmayacak ve yıkılmayacaktır. Bu kiliselerin içerisinde bulunan değerli ve kutsal eşyalara kesinlikle zarar verilmeyecektir. Hiçbir insan dinî inancından ötürü zorlanmayacak, kendisine hiçbir şekilde zarar verilmeyecektir.” maddesiydi. Bu madde ile Beytülmağdis halkının dinlerini rahat bir şekilde yaşayabilecekleri ve bu konuda kendilerine özgür bir ortam sağlandığı anlaşılmaktadır (Karabulut, 2018a, ss. 80-81); Bu ahitnameye Müslümanlar tarih boyunca hep sadık kalmışlardır. Emânameye aykırı davranmamışlardır. Mesela Endülü's'de Gırnata'nın son emiri Ebu Abdullah ile 1492 yılında yapılan antlaşmada Müslümanların yaşam ve inanç dokunulmazlığı kayıt altına alındığı halde kısa süre sonra buna riayet edilmemiş, Müslümanlar büyük acılar yaşamışlardır (Bk. Karan, 2020, s. 332; Matthew Carr, t.y., s. 109 vd.).

Müslümanların Beytülmağdis halkına vermiş olduğu emannâmede yer alan Beytülmağdis bölgesinde “Yahudiler yerleştirilmeyecektir” maddesi ile ilgili bazı eleştirilerin bulunduğu bilinmektedir. Ortaya konulan eleştirilerin içeriği genel anlamda Hz. Ömer'in tutumunda bir çelişki olduğu yönündedir. Çünkü kendi halifelik döneminde yoksul Yahudilere Beytülmağdis'ten yardım sağlayan Hz. Ömer'in Yahudilerin yerleşim konusunda bu tutumu nasıl takındığı konusunda akıllarda bazı sorular oluşmuştur. Ancak Yahudilere yapılan maddi yardım ile Beytülmağdis bölgesine Yahudilerin yerleştirilmesi konusu tamamen birbirinden farklı konulardır. Biri devletin sosyal politikası iken diğeri siyasi ve diplomatik bir konudur. Bu sebeple Hz. Ömer'in tutumunda herhangi bir çelişkinin olduğu söz konusu değildir (Fayda, 1989a, s. 155).

Belâzurî (ö. 279/892), Hz. Ömer'in İliya halkına vermiş olduğu emannâmeden bahsetmemiş, Şam bölgesinde bulunan şehirlerle yapılmış bir antlaşma olarak tanımlamıştır (el-Belâzurî, 1988, s. 144). O dönemde halife Ömer'in Yahudiler hakkında öne sürmüş olduğu ilgili madde aslında ilk metinde yer almayıp daha sonra Beytülmağdis'te yaşayan Hıristiyanlar tarafından konulduğu ileri sürülmüştür. Beytülmağdis'te yaşayanlar ise Yahudilerle ilgili maddenin ilk metinde geçtiğini ancak daha sonra Yahudilerin yapmış olduğu bazı hilelerle antlaşma metninden çıkardıklarını ifade etmişlerdir. Verilen bu emannâme

Müslümanlar tarafından İslâm tarihi süresince korunmuş ve hassasiyetle uygulanagelmıştır. Yusuf el-Karadâvî *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs* adlı kitabında şu hususa dikkatleri çekmiştir: Hz. Ömer'in vermiş olduğu emannâme metninde Yahudilerle alakalı geçen madde kendilerini ciddi şekilde rahatsız etmiş ve yapılan bu antlaşmanın lağvedilmesi neredeyse imkânsız olduğu için Yahudiler, birtakım sahte evraklar hazırlayıp halifenin Beytülmakdis ile yapmış olduğu emannâmenin bir sahte nüshasını hazırlamışlar ve Yahudilerin Beytülmakdis bölgesinde yerleşemeyeceğine yönelik maddeyi antlaşma metninden silmişlerdir. Yapılan bu sahte evrak girişiminin kim döneminde ve kim tarafından yapıldığı henüz bilinmemektedir. Bu sahte evrak olayı sonrasında Yahudiler Beytülmakdis bölgesine doğru yerleşme girişimlerini hızlandırmışlardır (Karadâvî, 2010, ss. 61-63). Hz. Ömer'in antlaşma ile Beytülmakdisli Hıristiyanların canları, malları ve inanmakta oldukları dinlerini emniyet altına aldığından, antlaşma maddelerinde Yahudilerin şehirde oturmalarına izin vermemiştir. Hıristiyanlar Hz. İsa'yı Yahudilerin Beytülmakdis'te çarpmışa geldiklerine inanmakta ve sorumlu olarak Yahudileri görmekteydiler. Bunun yanında İslâm ordularının bölgede fetihlerinden önce İran-Bizans arasında meydana gelen muharebeler esnasında Yahudiler İranlılara yardım ederek kendilerini arkadan vurmuşlar, hatta İranlılardan Hıristiyan esir satın alarak boğazlamışlardır (Mazak, 1989, s. 69). Hz. Ömer'in de Hıristiyan halkın Yahudiler'den duyduğu rahatsızlık yüzünden ya da orada bulunan patriğin bu yasağın sürmesini talep etmesi nedeniyle ilgili maddeyi antlaşmaya koyduğu düşündürmektedir (Mert, 2019, s. 206). Ancak fetih akabinde yaşanan uygulamalar incelendiğinde Müslümanların şehre girişiyle birlikte Yahudilerin şehirde yaşam imkânı bulduklarını ve Yahudilerin şehirden çıkarılmalarına dair maddenin pek de gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.

Nitekim Mustafa Fayda da antlaşmanın maddeleri arasında bulunan "*Yahudiler Beytülmakdis'te iskân edilmeyecektir*" maddesinin sıkıntılı olduğunu ifade etmiştir. İlgili maddenin İskenderiye'nin fethi sonrasında yapılan antlaşmanın metninde yer alan "*Yahudiler'in şehirde iskân etmelerine izin verilecektir*" maddesiyle uyum göstermediğini belirtir. Zira kısa bir zaman sonra gerçekleşen bu fetih sırasında iskâna izin verilirken Beytülmakdis'in fethi sırasında izin verilmemesinin pek de makul olmadığını ifade eder (Fayda, 1989b, s. 147).² Şehrin fethi sonrasında yapılan bu antlaşma hem Hz. Ömer, hem de Beytülmakdis şehri açısından önem taşımaktadır. Hz. Ömer antlaşma vesilesiyle Arabistan'dan ayrılan ilk halife olmuş ve antlaşmayı bizzat kendisi imzalamıştır. Bu da İslâm dini ve sahâbe açısından şehrin fethedilmesinin anlam ve öneminin ne kadar büyük olduğu hakkında bize fikir vermektedir (Balci, 2002, ss. 301-302).

Hz. Ömer'in antlaşma metninde görüldüğü üzere gayrimüslimlere karşı iskân noktasında yaptığı ilk icraat Hıristiyan Beytülmakdis halkının yaşamakta oldukları topraklarda cizye ve haraç ödemek şartıyla kalmalarına izin vermek olmuştur. Bunun yanında yıllardan beri Beytülmakdis'in Hıristiyan halkı üzerinde dinî baskı kuran Ortodoks Bizanslılar ve Yunanlılar bulunmaktaydı. Müslümanlarla savaşmalarına rağmen Bizanslıları şehirde kalıp kalmamak noktasında muhayyer

bırakmış, hangisini tercih ederse etsin emniyet içinde olacakları güvencesi verilmiştir. Bu Müslümanları galip geldikleri savaşlarda dahi mağluplara ne kadar hoşgörülü davrandıklarının bir kanıtıdır. Beytülmağdis halkı da kendisini merhametsizce ezen Yunanlılar ve Bizanslılarla bu anlaşma sayesinde ilk defa aynı haklara sahip olma şansını yakalamıştır. Böylece Hıristiyan halk, kendisine baskı ve şiddet uygulayan Ortodoks Hıristiyanlarından Müslümanların gelişiyle kurtulmuşlardır (Azimli, 2015, s. 152).

5. Fetih Sonrası Gelişmeler

Hz. Ömer, Beytülmağdis fethedildikten sonra orada yaşayan insanların güven içerisinde yaşayabileceklerini ve emannâmede belirtilen hususların göz önünde bulundurulacağını söylemiştir (İbn Asâkir, 1995, s. 65/152). Ayrıca o bölgede bulunan ordu komutanlarına talimatlar göndererek bölgenin kontrolünü takip etmelerini ve güven ortamının oluşturulmasını emretmiştir (Fayda, 1989a, s. 150). Müslümanlar Beytülmağdis ve bölgesini fethettikten sonra Bizans; o bölgeyi terk edip Mısır havzasına doğru yola çıkmıştır (İbnü'l-Esîr, 2012, s. 2/330). Bizans'ın o bölgeyi bırakıp Mısır'a doğru yola çıktığını gören yakın civardaki köyler, İslâm ordusuna daha fazla direnemeyip buldukları bölgeleri Müslüman askerlere teslim etmişlerdir (Sallâbî, 2006, s. 613).

Hz. Ömer'in Medine'den ayrılıp Beytülmağdis'e gelmesiyle birlikte Şam bölgesinde görev yapan komutan ve valiler de bölgeye geldiler. Halife, İliya halkına karşı nasıl bir tavır ve tutum sergileyecekleri hususunda valiler ve komutanlarla uzun istişareler yapması hasebiyle İliya ziyaretini uzun tutmuştur (Numanî, 1986, s. 112). Hz. Ömer komutanlarıyla yaptığı toplantıda yetkili komutanlara birtakım görevler vermişti. Verdiği görevler içerisinde en fazla dikkat edilmesini istediği husus; Beytülmağdis ve çevresinde birden fazla karargâhın kurulması ve oralara süvarilerin yerleştirilmesini istemesiydi (Orta, 2018, s. 19). Hz. Ömer'in bunu istemesinin en önemli sebebi dışarıdan yapılabilecek saldırı vb. bir durum söz konusu olduğunda bu birliklerin varlığı sebebiyle gelecek tehlike ve tahriplerin oluşmaması; Müslüman askerleri ve o bölge halkını tek bir merkezde toplayabilmenin kolay olmasıydı (Fayda, 1989a, ss. 158-159). Halife Ömer, bu bölgede güvenlik noktasında bazı önlemleri alarak halkın güven noktasında huzur içinde yaşamasını istemiştir. Hz. Ömer Beytülmağdis bölgesinden ayrılmadan evvel kimlerin bu bölgede valilik yapacağını tespit etmiş ve bu bölgeyi ikiye ayırmıştır (Avcı, 2002, s. 327). Beytülmağdis'in bir tarafına Alkame b. Hakîm'i, diğer tarafına da Alkame b. Mücezziz'i tayin etmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012, s. 2/458).

Hz. Ömer, bölgelere vali tayinlerini de gerçekleştirdikten sonra Medine'ye dönüş hazırlıklarını tamamlamış ve ardından şöyle bir hutbe îrad etmiştir:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla;
Ey Beytülmağdis halkı! İyi bilin ki Müslümanların halifesi konumunda olan ben sizlere zulmetmeyecek ve sizin haklarınıza sahip çıkacak yöneticiler belirledim. Allah'ın bana vermiş olduğu yetkiyle size karşı vazifemi hakkıyla yerine getirme gayreti içerisinde oldum. Yönetimden size ait olan malların tamamı hesaplanıp

aranızda eşitlik gözetilerek taksim edildi. Oturacağınız evler ve üzerinde tarım yapacağınız arazileri de aranızda adaletli bir şekilde bölüştürdük. Müslüman askerlerden oluşan süvarilerle çeşitli bölgelerde ordugâhlar kurularak güvenliğinizi artırıp huzurlu ve güvenli bir ortam oluşturuldu. Sizleri de sağlam sınırlar içerisine yerleştirerek gelecek tehlikelere karşı sizi savunma içerisine aldık. İslâm dini; bir insanın yeni bir şey öğrendiği zaman elinden geldiğince onunla amel etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bizler de Allah'ın bize vermiş olduğu güç ve iradeyle bildiklerimizi yerine getirmeye çalışmaktayız. Güç ve kudret yalnızca Allah katındandır (Taberî, 1967, s. 4/100).

Hz. Ömer, İliya halkının şartını yerine getirmiş ve burada bir müddet kalıp ardından zilhicce ayının ortalarında tekrar Medine'ye gelmiştir (İbn Kesîr, 1986, s. 7/70). Hz. Ömer hilafetinin ilk yıllarında yapmış olduğu bu girişimler neticesinde Şam bölgesinde bulunan şehirlere İslâm dininin yayılmasını kolaylaştırmıştır (Zehebî, 1981, s. 3/289). İslâm ordusu Filistin'e ait sahil bölgelerini de fethederek deniz yolları üzerinde de hâkimiyet kurmak istemiştir (İbnü'l-Esîr, 2012, s. 2/459). Beytülmakdis'in Müslümanlar tarafından fethedilmesi çevresinde bulunan diğer şehirlerin de hâkimiyet altına alınması noktasında kilit bir konuma sahip olmuş, çeşitli bölgelerin fethedilmesinde bir üs olma görevini yüklenmiştir (Şakir, 2004, s. 3/264).

Şam bölgesi içerisinde fiziki olarak en büyük topraklara sahip olan Beytülmakdis; çevresinde bulunan şehirlerin de Müslümanlardan emân istemesine ve hâkimiyetleri altına girmelerine vesile olmuştur (İbn Kesîr, 1986, s. 7/101-102). Beytülmakdis fethi gerçekleştirildikten sonra Amr b. Âs, Mısır'ı fethetmiş ve Beytülmakdis'ten buraya kaçan Artabon'u yakalayıp öldürülmesini emretmiştir (el-Belâzûrî, 1988, s. 146). Bu konuyla alakalı başka bir kaynakta komutan Amr; Artabon'u serbest bırakmış, Artabon ise Mısır'dan ayrılıp Bizans bölgesine gelmiş ve Bizans ordularında komutan vasfıyla görev almıştır (İbnü'l-Esîr, 2012, s. 2/461).

Hz. Ömer'in yaptığı antlaşmayla Müslümanlar fetihden sonra da mevcut ahalinin huzur içinde yaşayabilmesini sağlamaya çalışmanın yanında, şehrin refah ve huzurunu gözetmişlerdir. Fetihler sonrasında ele geçirilen topraklarda gayrimüslim halka, istedikleri takdirde diledikleri coğrafyaya yerleşme yetkisi tanınmıştır. Bu durumun İslâm tarihinde sadece birkaç istisnası vardır (Söylemez, 2010). Bu bağlamda Hz. Ömer, fethedilen topraklarda Müslümanların ziraatla meşgul olmalarını yasaklayarak arazinin işlenmesini oranın yerli halkına bırakmıştır. Bunu yaparken de dayanak olarak, Haşr sûresi 7-10 âyetleri³ göstermiş, fetihler sonucu ele geçirilen toprakları ganimet malları gibi dağıtmayıp, tüm Müslümanları yararı için kullanılmak üzere toprak sahiplerinin ellerinde bırakmıştır. Beytülmakdis'te yaşam sürdüren halkı devletin birer işçisi statüsünde davranmış, toprakları işleme karşılığında haraç vergisi⁴ almış ve bu geliri Müslümanlara dağıtmak üzere Beytülmal'e aktarmıştır (el-Kûfî Ebû Yûsuf, t.s, s. 34). Böylece yerli halk da hayatlarını kazanmak için uğraştıkları geçim yollarını değiştirmeden huzur içinde hayatlarına devam etmişlerdir. Fethedilen toprakların, fatihler arasında paylaşılmasında ise Müslümanlar için hayırlı sonuçlar doğurmuştur. Müslümanlar

arasında paylaştırılmayan topraklar, devlet bütçesine yüklü miktarda gelir olarak ulaşmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda Müslümanlar toprakla uğraşmayarak cihat ruhlarını kaybetmemişler, güçlerini İslâm'ın tüm dünyaya yayılması uğrunda geçirdikleri gazalara harcamışlardır (el-Kûfi Ebû Yûsuf, t.s, s. 114).

Hz. Ömer gerçekleştirmiş olduğu tüm fetihlerde olduğu gibi Beytülmakdis'in fethinde de insanları köleleştirmeden, hür birer fert olarak İslâm toplumunun bir parçası haline getirmeye çalışmıştır. Fetihler neticesinde insanların ganimet kapsamında köleleştirilmesine “Allah tarafında özgür yaratılmış insanları nasıl köleleştiririm?” sözleriyle şiddetle karşı çıkmış, bunun İslâm'ın fetih anlayışıyla çatıştığını, asıl amacın fethedilen bölgedeki insanları İslâm'a kazandırmak olduğunu ifade etmiştir (Söylemez, 2010, s. 118). Hz. Ömer gazalar esnasında tüm komutanlarına yazdığı mektuplarda, kadın ve çocukların öldürülmemesi yanında savaş sonrasında askerlikten muaf olan bu kişilerden cizye alınmamasını, cizye alınanlardan da takatleri üzerinde bir miktarda cizye alınmamasını emretmiştir (el-Kûfi Ebû Yûsuf, t.s, s. 1/36; İbn Zencûye, 1986, s. 1/150-156).

Rivayetler ışığında hem dinî hem de tarihî bir öneme sahip olan mabedin yerine bir mescit inşa edildiği ortaya çıkmaktadır. M. 670'te Hıristiyan tarihçi Archulfus, Beytülmakdis'i görmek üzere yaptığı ziyarette bu mabetle ilgili bilgi de vermiştir. Ahşaptan inşa edilmiş mütevazı, ancak bir vakitte 3.000 kişi alabilecek büyüklükte olduğunu ve eski mabedin kalıntıları üstüne kurulduğunu ifade etmektedir (Buhl, 1997, s. 6/956). İnşa edilen bu yapı, Hz. Ömer mescidi olarak bilinen bir mescit olup (İbn Kesîr, 1408-1988, s. 7/65)⁵ sahranın önüne inşa edilmiştir. Ancak H. 65 yılında Emevîler döneminde halife Abdülmelik b. Mervân (M. 685-705) zamanında bu mescid genişletilmiştir (Makrîzî, 1997, s. 4/408).

Halife, burada mescit inşa ettikten sonra bölgenin temizlenmesine büyük önem göstermiştir. Hz. Ömer'in temizlemekte bizzat görev aldığı kutsal mekânlar hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar tarafından mezbelelik haline getirilmişti. Yahudiler için dinî anlamı olduğundan Kutsal Kaya ve çevresi Hıristiyanlar tarafından çöplük haline getirilmişti. Mabetlerin şehirde hâkim olan güçlerin tesiriyle düştükleri hal içler acısıdır. Ancak Hz. Ömer, mabetlere nasıl saygı gösterilmesi hususunda tüm dünyaya büyük bir örneklik teşkil etmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in, Beytülmakdis'in ruhanî lideri ile beraber şehri gezmesi, namaz için papazın teklifini yukarıda ifade ettiğimiz nedenden reddederek, kilisenin dışındaki bir yerde eda etmesi ve ehl-i zimmete karşı genel tutumu, İslâm idaresinin kentte nasıl şekilleneceği hususunda önemli bir göstergedir. Beytülmakdis'te yaşayan tüm insanlara din, mezhep, çalışma ve seyahat özgürlüğü tanınırken bugünkü anlamı ile günümüzde insan temel hak ve hürriyetlerinin genel çerçevesi çizilmiş oluyordu (Gül, 2001b, s. 54). Ayrıca ehl-i zimmete tam bir dinî hürriyet tanımış, dinî ayinlerini icra etme, çanlarını çalma, haçlarını yollarda taşıyarak dolaşma ve istedikleri gibi panayırlar kurma hakları tanınmıştır. Galip bir devletin mağlup bir milletle yapacağı antlaşmaların ana esası can, mal ve din emniyetini sağlamaya yönelik olmalıdır ki kimse mağdur olmasın. Bu anlamda antlaşma bu üç temel

amacı ihtiva etmektedir (Nu'mânî, 1977, s. 4/417). Antlaşmada yer alan esaslar çerçevesinde hangi mal daha önce kimin elindeyse o şahsın elinde kalmış, Müslümanların arazi satın almaları yasaklanmıştır (Nu'mânî, 1977, s. 4/417).

6. Müslümanların Beytülmakdis'e Bakışı

Müslümanların Beytülmakdis'e bakışı ve gösterilen ilginin kaynağı olarak Kur'an ve hadislerin bizlere aktardığı ifadeleri esas almak mümkündür. Buna binaen Kur'ân-ı Kerîm'de Beytülmakdis ve çevresinin önemine dikkatleri çeken ayetlerin başında İsrâ suresinin ilk âyeti gelmektedir. Bunun yanında önemini dolaylı bir şekilde anlatan ayetler de mevcuttur (Ay, 1997, s. 95). Hz. Peygamber'in buyurduğu hadisler içerisinde bulunan bazı ifadelerde Beytülmakdis'e gelip ibadet yapmanın ne derece önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayet ve hadislerin yanında birçok peygamberin bu bölgede yaşamış olması ve nice hatıralarının oluşu, burada yaşayan topluluklara gönderilen elçilerin kabirlerinin buradaki varlığı da bu bölgeyi önemli kılan etmenlerdendir (Karabulut, 2018a, s. 103).

Müslümanların ilk kiblesi olması hasebiyle Mescid-i Aksâ ve içerisinde bulunduğu Beytülmakdis şehri farklı bir öneme sahip olmuştur. Mekke döneminde sahâbîler Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namazlarını eda etmekteydiler (Bozkurt, 2004, s. 269). Allah Resûlü'nün Mekke'de iken Kâbe'ye doğru namaz kıldığına dair çeşitli rivayetler olduğu gibi Beytülmakdis'e de yönelip namaz kıldığı rivayetlerde mevcuttur. Nitekim Be'ra'nın aktardığı bir rivayette; Müslümanlar Mekke'de iken namazlarını Beytülmakdis'e yönelerek kıldığı ifade edilmektedir (Ünal, 2001, s. 193). Medine'ye hicret ettikten sonra kiblenin değiştirilmesiyle ilgili ayetin nüzûlüne kadar takriben 16 veya 17 ay Beytülmakdis'e doğru namazlarını eda etmişlerdir (Buhârî, 2001, s. 6/22, (4492)).

Müslümanların kiblesinin Beytülmakdis'ten Mekke'ye yönelişinin ardından dahi Müslümanlar için Mescid-i Aksâ hâlâ aynı önem ve konuma sahip olmuş ve İslâm'da en önemli üç mescid içerisinde yer almıştır. Nitekim Beytülmakdis yalnızca kible olduğu için önemli değildir, çeşitli âyet ve hadisler buranın birçok noktada öneme sahip olduğunu ifade etmiştir (Ay, 1997, ss. 95-97). Ayrıca Hz. Peygamber'in bir gece vakti Mekke'den buraya gelip ardından Mi'rac olayının gerçekleşmesi de Müslümanlar için bu bölgeyi önemli kılan hadiselerdendir (Yavuz, 2005, s. 133). Geçmişte Hz. İsmâ, Hz. İlyas ve Hz. İdris'in de yükseltildiğine inanılmakta ve bunların da Beytülmakdis üzerinden gerçekleşmiş olduğuna kanaat getirilmektedir (Ağırakça, 2015, s. 14). Hz. Peygamber'in mi'rac hadisesi Beytülmakdis'te Mescid-i Aksâ üzerinden göğe yükselmesi hakkında İsrâ sûresinde şöyle buyurulmaktadır: *"Kulunu, kendisine birtakım âyetlerimizi göstermek için bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürütenin şanı pek yücedir. Şüphesiz o her şeyi işiten ve her şeyi görendir"* (İsrâ, 17/1).

İsrâ sûresinin ilk âyetinde Beytülmakdis ve çevresinin bereketli olduğunu haber vermesi neticesinde insanlar bu topraklara gelerek dua ve ibadet etmişlerdir. Zira Kur'an'da zikredilen bu bölgeye gelip ibadet etme hususunda Hz. Peygamber'in

bildirdiği bazı faziletler bulunmaktadır. Buranın önemine vurgu yapan bir hadis (Buhârî, 2001, s. "Kitabu Fadli's-Salât", 2/60, (1188)) Beytülmağdis'e ibadet niyetiyle yapılan ziyaretin önemi ve kıymetinden bahsederken başka bir hadiste ise burada bulunan Mescid-i Aksâ'da kılınacak namazların sevabının başka mescitlere nazaran daha fazla olduğu ifade edilmektedir;

Bir adamın kendi evinde kıldığı namaza bir namaz sevabı verilir. Oturduğu beldenin sakinlerinin devam ettikleri camide kıldığı namaz yirmi beş kat sevap verilir. Cuma namazının kılındığı camide kıldığı namaza beş yüz kat sevap verilir. Mescid-i Aksâ'da kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Benim Mescidimde kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Mescid-i Haram'da kıldığı namaza ise yüz bin kat sevap verilir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 2/16 (68)).

Bu hadislerde sözü geçen Mescid-i Aksâ, Kâbe ve Medine'de bulunan Mescid-i Nebvî ile birlikte anılmıştır. Ayet ve hadislerin bu konudaki varlığı Beytülmağdis ve Mescid-i Aksâ'nın önemini pekiştirmiş ve buraya atfedilen değeri arttırmıştır. Hz. Peygamber dönemi ve ardından Hz. Ömer'in o bölgeyi fethetmesiyle Beytülmağdis ve Mescid-i Aksâ fethedildiği günden günümüze stratejik konumunu hep korumuştur.

7. Fetih Sonrasında Müslümanların Ziyaret ve İskânları

Beytülmağdis'te iskân hem orada yaşayan ehl-i zimmet hem de Müslümanlar için önem taşımaktaydı. Hz. Peygamber sadece Bizans değil aynı zamanda Beytülmağdis'in fethini de arzulamaktaydı. Bu anlamda Allah Resûlü'nün sağlığındaiken Beytülmağdis'in fethi ve orada iskânı hususunda ashâbına özel teşvikleri olmuştur. Hz. Peygamber, vefatının yaklaştığı bir zamanda Şeddâd b. Evs'i üzgün ve içi sıkılmış bir halde görüp onu teselli ederken; "*Dikkat edin! Şam yakında fetholunacaktır. Beytülmağdis de yakında fetholunacaktır, İnşâallah! Sen ve senden sonra da gelecek çocuğun orada imamlar olacaksınız inşâallah!*" (el-Uleymî, 2000, s. 1/389; Ziyâeddin Makdisî, 1984, s. 69) sözleriyle fethin müjdesini verdiği gibi Müslümanların o şehre yerleşebileceklerini uygun gördüğünü de ifade etmiştir. Başka bir rivayette ise;

Ümmehâtü'l-Mü'minîn'den Meymûne, "Ey Allah'ın Resûlü! Beytülmağdis hususunda bizlere fetva verir misin? deyince Resûlullah da cevaben: 'Oraya gidin ve içinde namaz kılın.' dedi. Meymune ise "Gitmek için güç bulamazsak ne yapalım?" diye sorunca o da mescitlerinde yakılmak üzere zeytinyağı göndermelerini, orada kandiller yanmaya devam ettiği müddet içinde meleklerin gönderen kişi için istiğfarda bulunacağını" buyurmuştur (el-Uleymî, 2000, s. 1/355; Ziyâeddin Makdisî, 1984, s. 50).

Hz. Peygamber bu sözleriyle Beytülmağdis'in bir an önce İslâm'ın sancağı altına alınarak özgürleştirilmesi gerektiğini vurgulamak istemektedir.

Hz. Peygamber'in Beytülmağdis konusundaki hassasiyeti ve sahâbenin de buna paralel olarak verdikleri ehemmiyet neticesinde Hz. Peygamber zamanından itibaren bazı sahâbiler çeşitli amaçlarla Mescid-i Aksâ'ya hususî seyahatler gerçekleştirmişlerdir (el-Uleymî, 2000, s. 1/387-395). Bazıları İslâm ordusunun

fetihleri esnasında ordusunun komutan ya da onun askerleri sıfatıyla, bazıları ikamet amacıyla, bazıları ziyaret edilmesi gereken üç mescitten biri oluşu dolayısıyla ziyaret niyetiyle, bazıları da ilim öğrenmek ve öğretmek niyetiyle bu şehre gelmişlerdir.

Beytülmağdis'in fethi akabinde birçok sahâbe ve tâbiîn şehri ziyaret etmiş, bazıları da orada kalarak yerleşmiştir. Müslümanlardan Beytülmağdis'e ilk olarak iskân edenler Medineliler olmuştur. Hz. Ömer, Ubâde b. Sâmit'i Şam'a muallim ve kadı olarak görevlendirmiştir. Ondan şehir halkına İslâm'ı öğretmesini istemiştir. Bu anlamda Hz. Ömer'in görevlendirdiği ilk kadıdır. Oradan Hıms ve Filistin'e gitmiştir. Kaynaklarda Ubâde b. Sâmit'in Filistin'e geldiği ve Remle'de defnedildiği, (el-Belâzûrî, 1996, s. 1/251) kaydedilmekle birlikte meşhur olan görüşe göre kabri Beytülmağdis'te bulunmaktadır (Kandemir, 2012, s. 42/14). H. 34 yılında vefat etmiş, kabrinin yeri ne Remle'de ne Beytülmağdis'te bilinmemektedir (el-Uleymî, 2000, s. 1/387). Beytülmağdis'te vefat eden son sahâbe olduğu da belirtilmektedir (el-Uleymî, 2000, s. 1/397).

Şeddâd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî, şair Hassân b. Sâbit'in kardeşi Evs b. Sâbit'in oğludur. Hz. Peygamber'in Beytülmağdis'in fethedileceği ve sahâbîlerin oraya yerleşebileceği müjdesini alan Şeddâd, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Şam bölgesinde idarecilik yapmış, Filistin'e yerleşmiş, Filistin'de vefat etmiştir. Kabri de birçok sahâbe kabrinin bulunduğu yerde, Mescid-i Aksâ yakınlarındadır (İbnü'l-Esîr, 1994, s. 2/613).⁶ H. 58 yılında, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilafetinin son dönemlerinde 75 yaşında Filistin'de vefat etmiştir. Beytülmağdis'te soyu ve nesli mevcuttur. Ka'b el-Ahbâr'dan hadis rivayet etmiştir (İbn Sa'd, 1997, s. 7/281). Mezarı, Mescidü'l-Aksâ'nın surlarının altında bulunan Bâbu'r-Rahme adlı Kabristan'da bulunmaktadır (el-Uleymî, 2000, s. 1/390).

Müminlerin annelerinden Safiyye bint Huyey de Beytülmağdis'e gelerek ziyarette bulunmuştur. Orada Zeytin Dağı'na çıkmış, dağın etrafında bir müddet kalmış sonra da “İşte burası insanların kıyamet günü Cennetlik ve Cehennemlik olmak üzere ayrıldıkları yerdir.” dediği rivayet edilmiştir (el-Uleymî, 2000, s. 1/394). Bilâl b. Rebâh şehrin fethi esnasında görev almış, fetih sonrasında Hz. Peygamber'in vefatından sonra ezan okumamasına rağmen öğlen namazı vakti geldiğinde sahâbenin Hz. Ömer'e Bilâl'in ezanı okuması için rica etmesi üzerine ezan okumuştur. Mescid-i Aksâ'da ezan okurken, “Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resûllullah” dediği anda gazaya iştirak eden sahâbeler, Hz. Peygamber'i hatırlayarak kalpleri ürpererek, tüyleri diken diken bir halde gözyaşlarına boğulmuşlardır (Vâkîdî, 1997, s. 1/230). Hatta Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel o kadar çok uzun ağlayınca Hz. Ömer onlara “Allah size yeter, Allah size merhamet etsin!” diyerek sakinleştirmeye çalışmıştır (el-Uleymî, 2000, s. 1/383).

H. Peygamber'den Beytülmağdis ve onun faziletleri hakkında⁷ ve diğer başka konularda birçok hadîs-i şerif rivayet eden, ayrıca Allah Resûlü'nün hizmetinde bulunan Ebû Hüreyre de Beytülmağdis'in fethi sırasında orduda hazır bulunanlar arasındadır (el-Uleymî, 2000, s. 1/390). Künyesi, Zü'l-Esâbi olan Sevbân b. Yemred,

Yemen halkından olup Peygamber'in sahâbîlerinden biridir. Şam'a giderek Beytülmakdis'e yerleşmiştir. Sevbân'ın şöyle dediği rivayet olunur:

Ey Allah'ın Resûlü! Eğer senden sonra yaşamakla imtihan olursak, nereye gitmemi bana emredersin? dedim. Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Beytülmakdis'e git. Dilerim ki, Yüce Allah sana orada bir zürriyet nasip eder de, onlar orada bulunan mescide sabah akşam gitmek suretiyle onu imar ederler" (İbn Sa'd, 1997, s. 7/296).

Vâsile b. el-Eska b. Abdüluzzâ, Kinâneoğullarındandır. künyesi Ebu Kirsâfe olup Medine taraflarında yaşamaktadır. Vâsile, "Peygamber'in, Suffe ehlinde olan yirmi kişilik ashâbî arasında bulunuyordum ve onların en küçüğüydüm" sözleriyle bir anlamda küçük yaştan itibaren Allah Resûlü'nün rahle-i tadrîsinde geçtiğini ifade etmektedir. Vâsile, Peygamber'den hadis dinlemiş, Resûlullah, vefat edince Şam'a gitmiştir. H. 85 yılında 98 yaşında ya da H. 83 senesinde, 105 yaşında iken Şam'da vefat ettiği rivayet edilmektedir. Bununla birlikte Beytülmakdis'e gidip orada vefat ettiğine dair bilgiler de mevcuttur (İbn Sa'd, 1997, s. 7/286).

Ubâde b. es-Sâmit'in hanımının oğlu olan Abdullah b. Amr da Beytülmakdis'e yerleşenlerdendir. İsmi, Abdullah b. Amr b. Kays b. Zeyd b. Sevâd b. Mâlik b. Ganm b. Mâlik b. en-Neccâr, künyesi ise Ebû Ubey olup Hazrecli Ensâr'dandır. Babası ve kardeşi Kays b. Amr, Bedir savaşına katılmış, Ebû Übey ise Bedir'e katılmamıştır. Annesi Ümmü Haram bt. Milhân, Enes b. Mâlik'in teyzesidir. Ebû Übey Şam'a giderek Beytülmakdis'e yerleşmiştir. Burada nesli mevcuttur. Allah Resûlü'nden hadis rivayet etmiştir (İbn Sa'd, 1997, s. 7/282).

Ebû Derdâ'nın hanımı olan Ümmü Derdâ, Beytülmakdis'te iskân edenlerden birisidir. Önce Dımaşk'a oradan da Beytülmakdis'e gelmiştir. Beytülmakdis'te miskinlerle beraber oturur kalkardı (el-Uleymî, 2000, s. 1/423). Ebû Derdâ eşiyile beraber Beytülmakdis'te iskân etmiştir. Ebû Nuaym ise Beytülmakdis'te görevlendirilen ilk müezzindir. İliya'nın valisi olan Ubâde b. Sâmit sabah namazında hazır bulunduğu zaman namazı onun kıldırıldığı, Ebû Nuaym'ın da ona tabi olduğu, Ebû Nuaym hazır olduğu zaman da Ubâde'nin ona tabi olduğu zikredilmektedir (el-Uleymî, 2000, s. 1/423). Hz. Peygamber'in mevlâsı olduğu rivayet edilen Reyhâne'nin Beytülmakdis'e yerleştiği ve Mescid-i Aksâ'da vaaz verdiği rivayet edilmektedir (el-Uleymî, 2000, s. 1/392-393). Şerîd b. Süveyd Beytülmakdis'e gelerek ziyaret eden sahâbîlerden biridir. O, Allah Mekke'nin fethini nasip edince Mescid-i Aksâ'da namaz kılmayı nezretmiş, Allah Resûlü de buna izin vermiştir. Feyrûz ed-Deylemî de Beytülmakdis'e yerleşen ashâb arasında yer almaktadır. Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde orada vefat etmiş ve kabrinin de orada olduğu rivayet edilmektedir (el-Uleymî, 2000, s. 1/393). Ebû Muhammed en-Neccârî el-Ensârî ve Yemen ehlinde Zü'l-Esâbî' et-Temimî, Beytülmakdis'e yerleşenler arasındadırlar (el-Uleymî, 2000, s. 1393). Ebû Zer el-Gıfârî de Beytülmakdis'i ziyaret etmiş ve kendisi Rebeze'de vefat etmiştir. H. 30 yılında Medâin'de vefat eden Selmân-ı Fârisî de Beytülmakdis'i ziyaret edenler arasındadır (el-Uleymî, 2000, s. 1/387). Temîm b. Evs d-Dârî ve kardeşi Nuaym, H. 9 yılında

İslâm'ı kabul etmişler ve Temîm, Hz. Osman zamanında Beytül-Makdis'e emir olarak atanmıştır. Abdullah b. Selâm, Amr b. el-Âs es-Sehmî, Saîd b. Zeyd, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Mürre b. Ka'b el-Fihri, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Selâm b. Kayser, Serîd b. Süveyd es-Sekafi, Avf b. Mâlik b. Avf el-Eşcaî, Ebû Cuma' el-Ensârî, Ebû Ubey b. Ümmü Harâm, Gadif ibni Hâris Beytülmakdis'i ziyaret edenlerdendir (el-Uleymî, 2000, s. 1/387-391).

SONUÇ

İslâm tarihinde çok önemli başarıların kilit noktası olarak bilinen Beytülmakdis'in fethi; siyâsî, diplomatik ve askerî birikimlerin yanında sahâbenin uzun bir müddet Resûlullah'tan (s.a.v.) aldıkları ahlâki eğitim neticesiyle gerçekleştirilmiştir. Ancak Müslümanların başarıyla elde ettikleri bu bölgenin fetih hayali, halife Hz. Ömer döneminden önce Hz. Peygamber'in namaz vakitlerinde ashâbıyla birlikte Mescid-i Aksâ'ya yönelip kıldıkları zaman başlamıştı. Hz. Peygamber'in Mekke döneminde farz kılınan ve İslâm'ın en mühim ibadeti olan namaz; hicretten önce 13 yıl Mekke'de, hicret sonrası ise 16 ay Medine'de Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kılınmıştır. Yahudilerin yıldırma politikaları ile birlikte Hz. Peygamber kıblenin Kâbe'ye yöneltilmesi için sürekli niyazda bulunuyordu. Daha sonra Allah'ın nâzil buyurduğu ayet neticesiyle kible Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmiştir.

Müslümanların Mescid-i Aksâ'ya vermiş oldukları değer; onun ilk kible olmasının yanında İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin de bu bölgede yaşanmasından ötürüdür. Bu nedenle Beytülmakdis ve çevresinin Müslümanların yönetimi altında bulunması gerekiyordu. Tüm bu gerekçeler göz önünde bulundurulunca Beytülmakdis ve çevresinin fethedilmesinin İslâm orduları için hedef olmasına sebep olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in ardından hilafete gelen Hz. Ömer, bu bölgenin fethedilmesi için ordular göndermiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın komutasındaki İslâm ordusu bu bölgeyi kuşatma altına alınca bölge halkı Beytülmakdis'i yalnızca Halife'ye teslim edeceklerini dile getirmişlerdir. Bölge halkının bu kararını duyan Hz. Ömer Beytülmakdis'e gelmiş ve halkına bir emannâme vermiştir. Verilen bu emannâmede şehir halkının canları, malları, mabetleri ve hürriyetleri teminat altına alınmış; burada kalmaya devam edenlerden cizye alınması kararlaştırılmıştır. Müslümanların yönetimi altında yaşamak istemeyenler bölgeyi terk etme hususunda serbest bırakılmıştır.

Hz. Ömer, Müslümanların idaresi altında kalmak isteyen gayrimüslimlere İslâm dininin hoşgörü politikasını ve Hz. Peygamber'in bu halklar için ortaya koymuş olduğu ilkeleri adaletli bir şekilde uygulama gayreti içerisinde olmuştur. Birçok peygamberin gelip geçtiği Beytülmakdis tarih içerisinde çeşitli istila, afet ve tahribata uğramış ve burada yaşayan insanlar çeşitli zulümlere maruz kalmıştır. Hz. Ömer döneminde İslâm ordularının fethiyle birlikte Beytülmakdis ve çevresi hakiki bir barış ortamına girmiştir.

Hz. Ömer şehrin fethinin önemi itibariyle Medine şehrinden çıkan ilk halife olmuş, Patrik'ten şehri bizzat kendisi teslim almıştır. Şehrin fethi sırasında yapılan

antlaşma ile şehirde ikamet eden gayrimüslim unsurlar köleleştirilmeden, yaşadıkları yerden sürülmeden ehli-zimmet kabul edilmiş, cizye ve haraç vergilerini vererek İslâm ülkesinin birer vatandaşı olmuşlardır. Topraklarını kendileri işleyerek yaşadıkları şehirde hayatlarına kaldıkları yerlerden devam etmelerine imkân tanınmıştır. Tarih boyunca birçok sürgün, katliam ve tahriplere sahne olan şehir belki de en kansız aynı zamanda en kazançlı bir şekilde savaşın kaybedeni değil de kazananı konumunda muamele görmüştür. Fetih sonrasında ise vaktiyle Allah Resûlü'nün teşvikleri (hadis) doğrultusunda, Müslümanlardan kimisi ziyaret, kimisi ordu komutanı, kimisi de iskân amacıyla ve büyük bir coşkuyla şehre akın etmişlerdir. Hz. Peygamber'in hadislerine bakıldığında ashâbı Beytûlmakdis'e götüren sebepler daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca Resûlullah'ın onlardan bazılarını şehre gitmeleri hususunda teşvik ettiği de görülmektedir. Bu sebeplerdir ki Beytûlmakdis fethedilince birçok sahâbî buraya gelmiş; kimileri ise hayatlarını burada sürdürmek için Beytûlmakdis'e yerleşmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, A. (2015). Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı. *Artuklu Akademisi*, 1(2), 1-30.
- Ahmed b. Hanbel, E. eş-Şeybanî. (2001). *El-Müsned* (1. bs., C. 1-40). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ay, R. (1997). *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi (Başlangıcından M.S. 135'e Kadar) ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Azimli, M. (2015). *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebu Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Balci, İ. (2002). *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Belâzürî, (1996). *Ensâbü'l-Eşrâf* (1. baskı., C. 1-13). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Belâzürî, el-Belâzürî. (1988). *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl.
- Bozkurt, N. (2004). *Mescid-i Aksâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî, el-Cu'ffî. (2001). *El-Câmi 'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* (1. bs., C. 1-9). Beyrut: Daru Tavku'n-Necât.
- Buhl, F. (1997). *Kudüs. İslâm Ansiklopedisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Demircan, A. (2018). *İslam Tarihi 1* (1. bs.). Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Demirci, M. (2009). *Kudüs'ün Kısa Tarihi ve Hz. Ömer'in Emnanesi*. Mescid-i Aksâ Sempozyumu, sunulmuş bildiri, İstanbul: İstanbul Barış Platformu.
- Ebû Ubeyd, (t.s). *Kitâbü'l-Emvâl* (C. 1-1). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Yûsuf, el-Kûfi. (t.s). *Kitâbü'l-Harâc*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- el-Uleymî, Ebû'l-Yümn el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî. (2000). *El-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* (1. baskı., C. 1-2). b.y: Mektebetü Dundis.
- Eraslan, S. (1997). *Sosyal ve Politik Sonuçları İtibariyle Hz. Ömer Devri Fetih Hareketleri*. (Yayımlanmamış doktora). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fayda, M. (1989). *Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Gül, M. (2001a). *Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler*. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 305-312.
- Gül, M. (2001b). *Müslümanların Kudüs'ü Fethi*. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 47-58.
- Halîfe b. Hayyât, eş-Şeybânî el-Uşfurî el-Leysî. (1977). *Et-Târîh* (2. bs.). Beyrut: Daru'l-Kalem.

- Halife b. Hayyât, eş-Şeybânî el-Uşfu'î el-Leysî. (2019). *Et-Târîh*. (Ö. Sabuncu ve M. Sabuncu, Çev.) Ankara Okulu Yayınları (1. bs.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2002). Kudüs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn A'sem, el-Küfî. (1991). *Kitâbü'l-fütûh* (1. bs.). Beyrut: Dâru'l-Edvâ'.
- İbn Asâkir, (1416–1995). *Târîhu Medîneti Dimaşk* (C. 1-70). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî. (1408–1988). *El-Bidâye ve'n-Nihâye* (1. baskı.). b.y: Dâru lhyâit-Turasi'l-Arabî.
- İbn Sa'd, el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. (1997). *Tabakâtü'l-Kübrâ* (1. baskı., C. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Zencûye, el-Horasânî. (1986). *Kitâbü'l-Emvâl* (C. 1-3). b.y: Melik Faysal li'l-Buhûs Li'd-Dirâse el-İslâmiyye.
- İbnü'l-Esîr, eş-Şeybânî el-Cezerî. (1994). *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (1. Baskı., C. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, eş-Şeybânî el-Cezerî. (1997). *El-Kâmil fi't-Târîh* (1. baskı., C. 1-10). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Kallek, C. (1997). Haraç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2012). Ubâde b. Sâmit. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karabulut, N. (2018). *Başlangıçtan Emevilere İslam Tarihinde Kudüs*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Karadâvî, Y. (2010). *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*. (İ. Marangozoğlu, Çev.) İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Karan, C. (2020). Ebu Abdullah. *Zirveden Dramatik Sona Müslüman Sultanlar içinde* (s. 332). İstanbul: Mana Yayınları.
- Makdisî, el-Makdisî es-Sa'dî. (1984). *Fedâilu Beyti'l-Makdis* (1. baskı., C. 1-1). Suriye: Dâru'l-Fikr.
- Makrîzî, (1997). *El-Hıtat* (1. baskı., C. 1-4). Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye.
- Mazak, A. (1989). *Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mert, R. (2019). Bir Arada Yaşama Bağlamında Hz. Ömer Döneminde Kudüs. *Milel ve Nihal*, 16(1), 199-215. doi:10.17131
- Nu'mânî, M. Ş. (1977). *Asr-ı Saadet*. (Ö. R. Doğrul, Çev.) (C. 1-5). İstanbul: Eser Neşriyat.
- Numanî, Ş. (1986). *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. (T. Yaşar Alp, Çev.) Hikmet Yayınları (4. bs.). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Orta, F. (2018). Hz. Ömer Zamanında Müslümanların Kudüs'ü Fethi. *Yeni Fikir Dergisi*, 10(21), 16-22.
- Özel, A. (1996). Gayri Müslim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Sallâbî, A. M. (2006). *Hz. Ömer*. (M. Akbaş, Çev.) (5. bs.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallâbî, A. M. (2015). *Siyer-i Nebi*. (M. Kasadar ve S. Ergin, Çev.) (4. bs., C. 1-2). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sırma, İ. S. (2004). *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*. Beyan Yayınları (13. bs.). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sönmez, Z. (2018). Hz. Ömer'in Arap Yarımadası ve Çevresindeki Hıristiyanlarla Münasebetleri. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu içinde* (C. 2, ss. 255-292). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası.
- Söylemez, M. M. (2010). İlk Dönem İslâm Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 99-124.
- Şakir, M. (2004). *İslâm Tarihi*. (F. Aydın, Çev.) (4. bs., C. 1-8). İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Taberî, el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. (1407). *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (1. baskı., C. 1-5). Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye.
- Ünal, Y. (2001). Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(12-13), 189-211.

- Vâkîdî, el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî. (1997). *Fütûhu'ş-Şâm* (1.Baskı., C. 1-2). b.y: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Ünal, Y. (2001). Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (12-13), 189-211.
- Zehebî, ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. (1981). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (3. bs., C. 1-25). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

SONNOTE

- ¹ İbn Manzûr, bunun yanında "Kadsu" isimli ziraat için elverişli yüksek bir dağ, Hicaz dilinde insanların içinde temizlenip arındığı "setel" adlı kabin "kades" ile aynı anlamda kullanıldığını zikretmektedir. Ayrıca Beytülmakdis'in "Beytü'l-Mutahhar" (temizlenen ev) içinde insanların günahlarından arındığı ev, anlamını taşıdığını, Allah'a ait isim ve sıfatlarından birisinin de "el-Kuddûs" olduğunu, "el-Kads" isminin bereket, "el-Kaddûs" isminin ise mübarek anlamlarında kullanıldığını "Arzu'l-mukaddes" tabiriyle Şam'ı ve onunla birlikte "Beytü'l-Makdis'in" kastedildiğini belirtmektedir (İbn Manzûr, 1414–1994, s. 6/169).
- ² Fayda, bu rivayetin sadece Taberî'de bulunduğunu ve rivayeti Seyf b. Ömer'den yaptığını, diğer müellifler antlaşmanın varlığından bahsetmekte yetinirken ilgili antlaşmanın metnine yer vermediklerini bu durumun ilgili antlaşmanın verilen metnine şüpheyle yaklaşmamıza neden olduğunu belirtir. O dönem fethedilen şehirlerin teslim şartları ile Beytülmakdis şehrinin teslim şartları arasındaki tezatlıklar için bkz. Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler, 169-181.
- ³ "Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir." "(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir." "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır." "Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin" (Haşr sûresi 59/7-10).
- ⁴ Genel olarak gayrimüslim tebaanın mal varlığından alınan vergileri anlatan harâc sözcüğü, zaman içinde bilhassa toprak vergisi için kullanılagelir olmuştur. Haraç ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Kallek, 1997, s. 16/71).
- ⁵ Ancak bu mescidin günümüzde Hz. Ömer mescidi olarak bilinen mescit olmadığı onun çok fazla ayakta kalamayarak yıkıldığıyla ilgili görüş bildiren müellifler bulunmaktadır (Karabulut, 2018b, s. 85).
- ⁶ Şeddâd'ın öğrencisi Esed b. Vedâa, hocasının yatağına girdikten sonra bir o tarafa bir bu tarafa dönüp durarak uyuyamadığını, "Allahım! Cehennem azabının varlığı benimle uyularım arasına girdi, uyularımı kaçırdı" diyerek yatağından doğrularak sabahlara kadar namaz kıldığını söylemiştir.
- ⁷ Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir. "Dört şehir vardır ki bu şehirler Cennet şehirleridir. Bunlar; Mekke, Medine, Şam ve Beytü'l-Makdis'dir". Beytülmakdis şehrinin faziletleriyle ilgili rivayet edilen hadisler için bkz. (el-Uleymî, 2000, s. 1/361-367).